

Det börjar med en toalett som inte spolar och en soptunna som luktar. Först en irritation, sedan en oro, och därefter något svårare att formulera: insikten om att det vi kallar civilisation delvis vilar på att avfall försvinner och att avloppet fungerar. När det slutar göra det blir det snabbt en fråga om hälsa, värdighet och ordning.

Sanitet är den osynliga fortsättningen på vattenförsörjningen. När elen faller stannar pumpstationerna. När trycket i ledningsnätet sjunker förvandlas de små läckorna i de åldrade rören till öppningar inåt. Avloppsvatten kan tränga in i dricksvattenledningarna. När drivmedlet sinar stannar sophämtningen. Inom några dagar fylls containrar och soptunnor. Inom en vecka börjar råttor och flugor föröka sig. Det som i vardagen är en kommunal servicefunktion blir plötsligt en smittspridningsrisk som drabbar äldreomsorg, sjukvård och evakueringsboenden hårdast.

Vi har rationaliserat bort de gamla lösningarna. Torrklosetter, latriner och lokala deponier betraktades som omoderna och togs bort. De kommunala reningsverken är centraliserade och elberoende. Avfallshanteringen bygger på regelbundna transporter och fungerande betalsystem. När dessa kedjor bryts finns det få reservrutiner. I många kommuner finns knappt några planer för hur man hanterar avfall under längre störningar.

Här syns samma mönster som i vatten- och uppvärmningssessäerna: ett system som fungerar utmärkt så länge allt annat fungerar, men som saknar egen autonomi. Sjukvårdssessän visade hur snabbt hygienrutiner faller när vatten och sterilisering uteblir. Äldreomsorgssessän beskrev hur sköra äldre drabbas först. Evakueringssessän pekade på konflikten om utrymme och sanitet när många människor samlas på liten yta. Sanitet är den gemensamma nämnaren.

Men det räcker inte att konstatera att systemen är sårbara. Frågan är vad som faktiskt går att göra när kommunens hämtning och reningsverk inte längre fungerar som normalt, och svaret finns paradoxalt nog i det förflutna vi rationaliserat bort. Den mest akuta frågan är alltid latrinen, eftersom mänsklig avföring är den farligaste smittkällan i en kris. Torrklosetter och förbränningstoalletter löser detta utan avlopp och utan el, och den enklaste formen är hinktoaletten: ett kärl med lock, där man efter varje besök täcker innehållet med torv, aska, kalk eller sågspån. Det är inget avancerat, men det fungerar, eftersom täckmaterialet binder lukten och hindrar flugor från att lägga ägg — den viktigaste smittvägen att bryta. Innehållet töms med jämna mellanrum i en särskild kompostbehållare, aldrig direkt i naturen nära vattentäkter.

Det som i vardagen är en miljöfråga, källsorteringen, blir under en utdragen störning en hälsofråga. Det som ruttnar och smittar, matavfall och latrin, måste skiljas från det som kan vänta, förpackningar, metall och glas, och från det som är

farligt, mediciner, kemikalier och batterier. De förstnämnda kräver snabb hantering, de senare kan lagras säkert under längre tid. En fastighet som i förväg bestämt var varje kategori ska förvaras klarar en flera veckor lång störning betydligt bättre än en som blandar allt i samma soppåse.

Det organiska avfallet och latrinerna kan i sin tur hanteras i en varmkompost, där mikrobiell nedbrytning höjer temperaturen till 55–65 grader och slår ut de flesta patogener, förutsatt att man blandar kväverikt material som matrester och latrin med kolrikt material som löv, halm och spån, och vänder komposten regelbundet. Kompostplatsen bör ligga nedströms om brunnar och grundvattentäkter. Där kompostering inte är möjlig, som i tätbebyggda flerfamiljshus, behövs istället förberedda lokala uppsamlingsplatser dit avfall kan köras med kärra i stället för sopbil. Det är knappast en ny idé. Från ransoneringsåren under andra världskriget till belägrade städer som Sarajevo på 1990-talet har befolkningar under stark press organiserat improviserade tippar och brännpunkter när den ordinarie hämtningen upphört. Skillnaden mellan kaos och fungerande improvisation har sällan legat i tekniken, utan i om platserna och rutinerna var beslutade i förväg eller uppfanns i stundens nöd.

Här visar sig också att sanitet, till skillnad från el och vatten, är ett problem som går att organisera lokalt utan stora investeringar. Enskilda hushåll klarar sällan uppgiften länge på egen hand, men det som historiskt fungerat är att ansvaret läggs på en mindre grupp, en trappuppgång eller ett kvarter, med en utsedd person som håller koll på tömningsscheman, täckmaterial och var gränsen går för vad som kan hanteras lokalt och vad som måste vänta på extern hjälp. Det liknar den roll kvartersombud och brandvakter hade under tidigare kriser, och som civilförsvaret historiskt byggt vidare på. Det är, med andra ord, lika mycket en fråga om social organisering som om teknik.

Resilienslogiken måste därför vara konkret. Det krävs lager av torrklosetter och kemiska toaletter vid särskilda boenden och skyddsrum, samt förråd av täckmaterial som kalk, torv eller aska. Det krävs förberedda lokala deponier och manuella tömningsrutiner, beslutade och kommunicerade innan krisen är ett faktum snarare än improviserade under den. Det krävs att personal inom renhållning och VA prioriteras på samma sätt som annan kritisk infrastrukturspersonal, med tillgång till drivmedel och skyddsutrustning även när annan distribution är nedskuren. Och det krävs att medborgarna får tydlig, konkret information i förväg om hur man själv bygger en fungerande hinktoalett, startar en säker kompost och avgör vad som kan vänta och vad som inte kan det.

För när toaletten inte spolar och soptunnan inte töms är det inte bara en olägenhet. Det är en gräns som passeras — mellan ett samhälle som fortfarande fungerar och ett som börjar tappa greppet om de mest grundläggande villkoren för att människor ska kunna leva tillsammans utan att bli sjuka. Att misslyckas

med att förbereda saniteten är att acceptera att krisen snabbt blir medicinsk. Men att förbereda den, med enkla, beprövade och decentraliserade metoder, är ett av de billigaste sätten att köpa tid och värdighet åt ett samhälle under press.

Källor

- Livsmedelsverket — livsmedelsverket.se (VA-beredskap)
- MSB — msb.se